

Мурадлі Айтадж,

аспірантка

Харківського національного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ

Постановка проблеми. Ефективність розслідування злочинів, що вчиняються у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів, значною мірою залежить від поглибленого вивчення й аналізу сутності криміналістичної характеристики цих правопорушень та її складових елементів. У науковій літературі домінує точка зору, відповідно до якої криміналістична характеристика є «системою відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і служить побудові та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування» [1, с. 360]. Зазвичай, криміналістична характеристика сприяє розробці окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, і у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів. Але розробка практичних рекомендацій, пов'язаних з вирішенням завдань досудового розслідування злочинів у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів, ускладнена тією обставиною, що до теперішнього часу ще недостатньо сучасних наукових досліджень, спрямованих на визначення її поняття, змісту і особливостей елементів криміналістичної характеристики вказаних злочинів, а також кореляційних зв'язків між ними.

Мета статті полягає у визна-

ченні проблемних питань методології формування криміналістичної характеристики злочинів, суперечностей у поглядах вітчизняних вчених на її поняття та сутність, а також більш предметному дослідженні її складових елементів, зокрема, у злочинах, що вчиняються у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі зазначається, що криміналістична характеристика являє собою теоретичну концепцію, основу побудови інформаційно-пізнавальної моделі певних груп, видів та підвидів злочинів з метою розробки відповідних методик їх розслідування. Вона, насамперед, проявляється у системному відтворенні відомостей про криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів. Її застосування як інформаційної моделі дає змогу систематизувати ці відомості у вигляді послідовно розташованих елементів, що несуть важливу криміналістично значущу інформацію і мають певні кореляційні зв'язки. Вже у цьому виявляється суттєва новизна розглядуваної категорії. Більше того, саме в криміналістичній характеристиці на основі аналізу узагальнених відомостей про ознаки окремого виду злочинів виявляються закономірності, що входять до предмету дослідження науки криміналістики взагалі, тобто закономірності механізму злочину.

У науковому плані цей важливий напрямок криміналістичних досліджень розробляли вітчизняні вчені-криміналісти: В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. О. Малярова, В. Д. Пчолкін, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та інші. Незважаючи на значний внесок науковців у розробку даної проблематики, вона залишається актуальною й досі, тому і дискусії навколо криміналістичної характеристики, не вщухають і дотепер. Значна кількість наукових праць, присвячених криміналістичній характеристиці злочинів, дозволяє зробити висновок про наявність суттєвих суперечностей у її визначенні, підходах до сутності, структури, методології формування і можливостей практичного використання.

В. А. Журавель зазначає, що серед науковців «сьогодні відсутня єдність щодо поняття і місця вказаної категорії у системі науки криміналістики. При цьому криміналістичну характеристику злочинів визначають як: а) систему узагальнених даних (відомостей) про типові криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів; б) наукові положення окремої методики розслідування, що являють собою систему відомостей про елементи механізму вчинення злочину; в) наукову категорію, в якій з достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки і властивості події злочину; г) наукову абстракцію, що відображає в основному на статистичному рівні дані про прийоми підготовки і способи вчинення окремих видів (підвидів) злочинів; г) систему закономірно взаємопов'язаних криміналістичних даних про елементи складу злочинів; д) ідеальну сукупність криміналістично значущих елементів та їх ознак про закономірності механізму конкретного виду злочинів; е) інформаційну модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи)

злочинів; є) модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину тощо» [2, с. 269–270].

На думку Р.Л. Степанюка, «основною причиною розбіжностей позицій у цих питаннях є неоднозначне розуміння різних рівнів криміналістичних характеристик, адже на сьогодні в науковій літературі фактично розглядаються три значення криміналістичної характеристики злочинів: а) як назви криміналістичного вчення (окремої теорії); б) як частини окремої криміналістичної методики; в) як опису ознак окремого злочину. Вбачається, що намагання сформулювати єдине визначення криміналістичної характеристики щодо злочинів узагалі, певної сукупності та навіть окремого злочину не може бути вдалим, оскільки мова йде про нерівноцінні ступені узагальнення» [3, с. 58]. У зв'язку із цим вважаємо доцільним, на основі аналізу найбільш поширених у наукових колах поглядів науковців щодо вказаної наукової категорії криміналістики, більш детально охарактеризувати її складові елементи, зокрема, у злочинах, що вчиняються у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів.

Виклад основного матеріалу. Розслідування злочинів у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів пов'язано із пізнанням слідчим їх криміналістичної сутності. Науковці вважають, що «для цього слідчий повинен знати не тільки кримінально-правові, кримінально-процесуальні та кримінологічні характеристики злочинів, але й уміти цілеспрямовано виявляти необхідну криміналістичну інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення. Такою інформаційною базою є криміналістична характеристика злочинів, яка являє собою систему відомостей про криміналістично-значущі ознаки злочинів певного виду, відображає закономірні зв'язки між ними й слугує побудові та перевірці слідчих версій у розсліду-

ванні злочинів» [4, с. 156]. Отже, криміналістичну характеристику можна вважати результатом наукового аналізу, а також узагальненням типових ознак розглядуваного виду або роду кримінальних правопорушень. Вчені-криміналісти вважають, що «структура криміналістичної характеристики злочинів, що передбачає наявність певних елементів. Основними елементами криміналістичної характеристики є сукупність ознак, що визначають: 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановку; 3) час учинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет посягання; 6) особу потерпілого (жертви); 7) особу злочинця; 8) типові сліди злочину» [5, с. 423–424].

Важливе місце серед елементів криміналістичної характеристики займає спосіб вчинення злочину. У сфері виробництва і реалізації споживчих товарів він складається із взаємопов'язаних дій злочинців, які вчиняються з певною послідовністю та складається із таких стадій: готування до злочинного діяння, вчинення і приховування (маскування). Кожна з цих стадій має специфічні особливості злочинної діяльності і слідоутворення, знання яких надає можливість слідчому забезпечити якісне розслідування злочину. Така діяльність у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів складається з великої кількості взаємозалежних дій. Ці дії в процесі виробництва можуть бути пов'язані зі створенням надлишків продукції, її викраденням з підприємства та реалізацією. Отже, до механізму злочинної діяльності у сфері виробництва споживчих товарів входять такі елементи як: створення неврахованих надлишків сировини або готової продукції; їхнє вилучення і приховування; збут викрадених споживчих товарів. Слід зазначити, що типові способи викрадань пов'язані зі стадіями технології виробництва споживчих товарів. До найбільш поширених способів на виробництві фахівці відносять: «а) недовкладення окремих

дорогих компонентів або заміна їх дешевшими; б) завищення вологості у процесі виготовлення напівфабрикатів і готової продукції; в) випуск продукції, яка не відповідає нормам Держстандарту та її оприбуткування за нормами, що передбачені рецептурою, а не по фактичному виходу; г) випуск продукції із зменшення ваги при виготовленні штучних виробів (хлібобулочні вироби, плитки шоколаду, торти тощо); д) приховування економії, що утворилася в результаті поліпшення роботи устаткування» [6, с. 127].

В умовах воєнного стану в Україні спостерігається зниження платоспроможності більшої частини населення, йдуть інфляційні процеси, зниження випуску товарів народного споживання, що призводить до неконтрольованого ввезення неякісних або низької якості товарів імпортного виробництва під виглядом благодійної допомоги. Здійснюється реалізація товарів після закінчення гарантійних строків, за більш високими цінами, а також інших дій, що посягають на інтереси і права споживачів. Отже, способи вчинення злочинів при реалізації споживчих товарів можуть бути пов'язані з умисним введенням в обіг (випуск на ринок України) небезпечної продукції, тобто такої, що не відповідає вимогам щодо безпечності продукції, встановленим нормативно-правовими актами держави [7, 8, 9]. Йдеться про продукцію, яка була виготовлена з небезпечними властивостями або яка стала небезпечною пізніше, наприклад, унаслідок порушення умов її перевезення чи зберігання.

Кримінальним кодексом України (далі – КК України) встановлена кримінальна відповідальність за «Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції». Так, відповідно до ст. 227 КК України «небезпечною є продукція: яка не відповідає вимогам чинних в Україні нормативно-пра-

вових актів і нормативних документів стосовно відповідних видів продукції щодо її споживчих властивостей, або щодо її безпечності для життя та здоров'я людини, майна і довкілля; якій з метою збуту споживачам виробником (продавцем) умисно надано зовнішнього вигляду та (або) окремих властивостей певного виду продукції, але яка не може бути ідентифікована як продукція, за яку вона видається; під час маркування якої порушено встановлені законодавством вимоги щодо мови маркування та (або) змісту й повноти інформації, яка має при цьому повідомлятися; строк придатності якої до споживання або використання закінчився; на яку немає передбачених законодавством документів, що підтверджують її якість і безпечність» [10].

Науковці зазначають, що «аналіз чинного законодавства з огляду на якість продукції, у тому числі безпечність сільськогосподарської продукції, продовольства і сировини свідчить про необхідність розмежування «правового поля» для забезпечення виробництва екологічно чистої продукції, продовольства, сировини. Це правове поле органічно об'єднує законодавство про стандартизацію, сертифікацію продукції, продовольства, сировини, законодавство про їх виробництво і збут з одночасним захистом прав споживачів» [11, с. 111]. Фахівці в галузі товарознавчих та гемологічних досліджень звертають увагу на те, що «з розвитком харчової технології, хімії, мікробіології та біотехнології з'явилася величезна кількість нових харчових добавок, а також почало зростати забруднення навколишнього середовища, що викликало необхідність створення міжнародного харчового законодавства, що посилює вимоги до безпеки продуктів харчування. В даний час діє Кодекс Аліментаріус, що представляє собою комплекс законодавчих актів про склад, властивості та якість харчових продуктів. Він містить положення щодо

гігієни харчових продуктів, харчових добавок, залишків пестицидів та інших контамінантів (англ. contamination – забруднення), маркування і подання продуктів, методів аналізу та відбирання проб, а також рекомендації, яких має дотримуватися міжнародна спільнота для захисту здоров'я споживачів і забезпечення однакових торговельних методів у вигляді правил, норм, настанов та інших документів» [12, с. 42].

На стадії реалізації споживчих товарів злочинці застосовують і традиційні способи вчинення правопорушень, що порушують права споживачів. До таких способів слід віднести: обважування, обраховування, обмірювання споживачів; одержання від громадян сум, що перевищують вартість виконаних на їхнє замовлення робіт; фальсифікацію споживчих товарів; перевищення встановлених цін і тарифів на побутові і комунальні послуги; передачу покупцеві одного предмета під виглядом іншого; перевищення встановлених відпускних цін; продаж неповного комплекту товарів; продаж товарів нижчого сорту за ціною вищого тощо.

У прямому зв'язку зі способом злочину знаходяться такі елементи як місце, обстановка і час його вчинення. Місце злочину характеризується особливостями виробництва споживчих товарів та специфікою документообігу, де вчиняються злочини. Дослідження особливостей організації виробництва, системи обліку та звітності, субординації та відносин посадових і матеріально-відповідальних осіб, надає інформацію про обстановку вчинення кримінальних правопорушень. Вчиненню даних видів злочинів сприяють недоліки в проведенні інвентаризацій і ревізій на виробництві, слабкий контроль або його відсутність на підприємствах, недоліки у функціонуванні сфери обслуговування, байдуже ставлення до фактів обману споживачів, потурання подібним зловживанням тощо.

У криміналістичній характеристиці має значення час вчинення злочину, який визначає період, протягом якого він відбувався. Судово-слідча практика свідчить, що злочини у сфері господарської діяльності є тривалими. А тому точне визначення періоду вчинення злочину важливо для розрахунку розмірів заподіяної шкоди та кваліфікації вчиненого правопорушення.

Важливе значення при виробництві та реалізації споживчих товарів має предмет посягання, оскільки він корелюється з особою злочинця і способом вчинення правопорушення. Інформація про предмет посягання свідчить про відношення злочинця до процесу виробництва, що дозволяє встановити його злочинні зв'язки, а також можливе коло свідків протиправної діяльності. У сфері виробництва споживчих товарів та під час їх реалізації предметом посягання, як правило, є матеріальні цінності, що перебувають у володінні або віданні матеріально-відповідальної особи. Як правило, це вироби, що випускає підприємство, а також споживчі товари призначені до реалізації населенню. Це можуть бути алкогольні напої, тютюнові вироби, транспортні засоби, автозапчастини, акції, інші цінні папери, дорогоцінні метали, предмети мистецтва, одяг, дитячі речі, побутова техніка, комп'ютери і комплектуючі, офісне устаткування, іграшки, знаряддя праці, продукти харчування, кондитерські, бакалійні вироби, будівельні матеріали тощо.

Потерпілими від злочинів на ринку споживчих товарів є як фізичні особи, так і підприємці. Згідно із Законом України «Про захист прав споживачів», «суб'єктом господарювання є виробник, продавець, виконавець..., а споживач це фізична особа, яка замовляє придбає, отримує, використовує, вживає або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяль-

ністю, незалежною професійною діяльністю чи виконанням обов'язків найманого працівника» [8]. Існує певний зв'язок між особою потерпілого й особою злочинця в процесі реалізації споживчих товарів. Спостерігається певна вибірковість з боку злочинця, яка впливає на вибір способу вчинення злочину, його маскуванню тощо. Найчастіше споживачі неуважні, байдужні до фактів обману, не звертають уваги на наявність необхідної інформації на упаковці товарів і продуктів, не беруть чеків, де повинна бути чітко зазначена сплачена сума, не знають прав і обов'язків продавця і покупця, не звертають уваги на відповідність названої продавцем ціни тій, що зафіксована в цінику або прейскуранті і т. ін.

У сфері виробництва та реалізації споживчих товарів особа злочинця має специфічні риси, обумовлені його статусом службової або матеріально-відповідальної особи. Р. Л. Степанюк зазначає, що «специфікою цих злочинів є те, що здебільшого вони характеризуються спеціальним суб'єктом або обмеженим колом можливих суб'єктів, а саме: а) керівники підприємств, установ чи організацій; б) особи, яким було ввірено або у віданні яких перебуває майно; в) засновники підприємств, установ чи організацій; г) службові особи; д) фізичні особи та ін.» [3, с. 95–96]. У переважній більшості випадків мотивом вчинення злочинів у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів є користь.

Слід зазначити, що кожний злочин викликає зміни в навколишньому середовищі, тобто залишає певні сліди. У сфері виробництва та реалізації споживчих товарів слідоутворення має певну специфіку обумовлену особливостями виробничої діяльності. Типові сліди кримінальних правопорушень при виробництві споживчих товарів виявляються: а) у фінансовій діяльності в порушеннях обліку та звітності, фальсифікації і підробленні

документів; б) у виробничій діяльності сліди відображаються в порушенні технологічного процесу, що спричинили одержання надлишків сировини та готової продукції; порушення вимог нормативів під час виробництва лабораторних аналізів готової продукції; в) у сфері збуту продукції слідами є: наявність неврахованої продукції або її нестачі як у постачальника, так і в одержувача; виявлення безтоварних накладних; невідповідність кількості і асортименту споживчих товарів змісту товарно-транспортних накладних; наявність рекламаций щодо недоброякісності продукції або її нестачі та інше. У більшості випадків сліди злочинної діяльності при обмані споживачів зберігаються в документах, що використовуються для обману. Вони найчастіше містять важливі відомості для розслідування злочину. Це можуть бути фінансові, бухгалтерські, облікові, технологічні документи, ярлики цін, прейскуранти цін, касові чеки, контрольні касові стрічки тощо. При слідчому огляді доцільно зіставляти зміст декількох документів з метою виявлення суперечностей в них. Таким чином, для виявлення слідів кримінальних правопорушень слідчому необхідно володіти знаннями особливостей технології виробництва споживчих товарів, фінансової звітності та бухгалтерського обліку.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що розглянута криміналістична характеристика злочинів та її складові елементи є важливою частиною окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів. Вона утворює систему даних про типові ознаки злочинів. Важливо відмітити, що інформація про елементи криміналістичної характеристики злочинів, має не тільки велике теоретичне значення для формування окремої методики розслідування злочинів, а й повинна застосовуватись в ході

підготовки методичних рекомендацій і алгоритмів дій слідчих при розслідуванні злочинів у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів.

В даній статті розглянуто погляди вітчизняних науковців щодо криміналістичної характеристики злочинів. Визначено її роль у формуванні окремої криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері виробництва споживчих товарів. Охарактеризовано наукові підходи у визначенні поняття криміналістичної характеристики злочинів та наведено перелік її складових елементів. Розглянуто концепції розуміння криміналістичної характеристики злочинів вітчизняними вченими криміналістами. Наведено перелік основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів. Акцентовано увагу на домінуючій ролі способу вчинення злочину. Охарактеризовано способи вчинення злочинів у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів. Наведено перелік способів вчинення злочинів, пов'язаних з порушенням прав споживачів, в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Обґрунтовано особливості такого елементу як місце вчинення злочину. Проаналізовано підходи до розуміння обстановки вчинення злочину. Доведено необхідність визначення часу вчинення злочину з метою правильної кваліфікації правопорушення та встановлення розмірів збитків. Принципове значення для кримінального провадження дістало розуміння предмету злочину як елементу, що відображає специфіку виробництва та особливості його реалізації на ринку споживчих товарів. Встановлено зв'язок між віктимною поведінкою потерпілого і діями злочинця в процесі реалізації споживчих товарів. Охарак-

теризовано специфічні риси особи злочинця, його мотивацію та особливості поведінки. Надано перелік правопорушень, що вчиняються в процесі виробництва та реалізації споживчих товарів. Визначено типові сліди кримінальних правопорушень у фінансовій та виробничій діяльності при виробництві та реалізації споживчих товарів. Зроблено висновок про важливість пізнання елементів криміналістичної характеристики як в теоретичному аспекті, так і для реального застосування у практичній діяльності при розслідуванні злочинів, що вчиняються у сфері виробництва та реалізації споживчих товарів.

Ключові слова: споживчі товари, криміналістична характеристика злочинів, спосіб, предмет посягання, особа злочинця, час, місце, сліди, обстановка вчинення.

Muradly Aitadzh. Forensic characteristics of crimes committed in the sphere of production and sale of consumer goods

This article examines the views of domestic scientists on the forensic characteristics of crimes. Its role in the formation of a separate forensic methodology for investigating criminal offenses in the sphere of consumer goods production is determined. Scientific approaches to the defined concepts of the forensic characteristics of crimes are characterized and a list of its constituent elements is given. The concepts of understanding the forensic characteristics of crimes by domestic forensic scientists are considered. The article presents a list of the main elements of the forensic characteristics of crimes committed in the sphere of production and sale of consumer goods. The article focuses on the dominant role of the method of committing a crime. The methods of committing criminal offenses in the sphere of production and sale of consumer goods are characterized. The article presents a list of

methods of committing crimes related to the violation of consumer rights under the legal regime of martial law in Ukraine. The peculiarities of such an element as the place of commission of a crime are substantiated. Approaches to understanding the circumstances of the commission of a crime are analyzed. The necessity of determining the time of commission of a crime is proved in order to correctly qualify the committed crime and establish the amount of damage. The fundamental importance for criminal proceedings of understanding the subject of a crime as an element reflecting the specifics of production and the peculiarities of its implementation on the consumer goods market is proved. The connection between victim behavior of the victim and the actions of the criminal in the process of selling consumer goods is clarified. The specific personality traits of the criminal, his motivation and behavioral characteristics are characterized. The classification of criminals according to various criteria is given, in particular, in relation to the production process or to the sale of consumer goods. Typical traces of criminal offenses in financial and production activities in the production and sale of consumer goods have been identified. The conclusion is made about the importance of knowing the elements of forensic characteristics both in the theoretical aspect and for real application in practical activities in the investigation of crimes committed in the sphere of production and sale of consumer goods.

Key words: consumer goods, forensic characteristics of crimes, its constituent elements: method, subject of the offense, identity of the victim and Certain Conventional Weapons, international humanitarian law.

Література:

1. Коновалова В. О. Вибрані твори. Харків: Апостіль, 2012. 528 с.
2. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики : генеза та сучасний стан: монографія / Володимир Журавель. Харків : Право, 2021. 448 с.

3. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 Х., 2012. 491 с.
4. Пчолкін В. Д., Іванцова О. В. Криміналістична характеристика злочинів, що вчинюються у сфері економічної діяльності. Вісник ХНУВС. № 3 (74). 2016. С. 151–158.
5. Криміналістика : підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 5-е вид., переробл. і доп. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
6. Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Одиссей, 2010. 960 с.
7. Про стандартизацію: Закон України від 5 червня 2014 р. № 1315-VII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>
8. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
9. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
11. Буц І. Еколого-криміналістична безпека та якість продуктів харчування під час воєнного стану. Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики: збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 5 вересня 2024 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 108–112.
12. Арістова О. Фактори та інструменти впливу на безпеку харчових продуктів: криміналістичний аспект. Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики : збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 5 вересня 2024 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 40–43.